

Метод компонентного аналізу

Лінгвістичний метод дослідження

Сутність і призначення методу компонентного аналізу

- Для дослідження змістового аспекту значеннєвих одиниць мови найефективнішим є *компонентний аналіз*.
- **Компонентний аналіз** — система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів, суть якої полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти, які називають семами, семантичними множниками і, зрідка, маркерами.
- За цими ознаками (компонентами) лексичні одиниці різняться між собою або об'єднуються.
- Виділення в лексичній одиниці складових елементів здійснюється шляхом зіставлення її з іншими одиницями, які мають з нею семантичну спільність.

Засновники компонентного аналізу

- Основи компонентного аналізу заклали **В. Потьє** та **А. Греймас**. Поштовхом для його виникнення послужила розроблена **М. С. Трубецьким** *методика опозитивного аналізу у фонології*, за якою шляхом протиставлення фонем виділялись їх ознаки. Згодом цю методику застосував **Р. О. Якобсон** у граматиці при описі *відмінкових значень*. Перенесена на вивчення лексичної семантики, ця методика отримала назву компонентного аналізу, що цілком обґрунтовано, оскільки на лексико-семантичному рівні компонентний аналіз суттєво відрізняється від подібного аналізу у фонології: тут кількість диференційних ознак значно більша і вони неоднорідні за ступенем узагальнення (що більш узагальнені ознаки, то менше їх число, що конкретніші семантичні ознаки, то більше їх число).

- Перші спроби компонентного аналізу було зроблено на предметно-логічній основі, що з лінгвістичного погляду не зовсім коректно. Останнім часом усе більшого поширення набув компонентний аналіз на суто лінгвістичній основі — **парадигматичній і синтагматичній (дистрибутивній)**. Для компонентного аналізу важливим є встановлення не тільки *сем*, а й їх *структурної організації*, тобто місця і ваги кожної семи в компонентній (семній) структурі значення, оскільки простий перелік сем не дає вичерпного уявлення про смисловий зміст значення слова, який залежить також від структурної організації сем, їх способу групування, тобто від місця кожної семи в структурі значення, від векторних відношень між ними тощо.
- Структурна організація компонентів у значенні слова визначається на основі *синтактичних властивостей слова (сполучуваності)*, які є синтагматичними *експонентами* сем, а вага сем у компонентній структурі значення — *частотністю слів*, які сполучаються з аналізованим словом і є експлікантами певних сем. Тому нині компонентний аналіз застосовується не в чистому вигляді, а в поєднанні з дистрибутивно-статистичним.

- У дослідженні семантичних ознак конкретних, логічно зіставляваних слів невеликих (особливо, закритих) лексико-семантичних груп (терміни спорідненості, види транспорту, темпоральна, метеорологічна лексика, дієслова переміщення тощо) доцільним є використання компонентного аналізу **опозитивного (бінарного) типу**, а у вивченні синонімічних і абстрактних слів ефективнішим є компонентний аналіз, поєднаний з **дистрибутивно-статистичним**.
- Компонентний аналіз вигідно відрізняється від інших способів опису семантики слова, оскільки він може бути представлений у вигляді **таблиць**, де по вертикалі розташовуються аналізовані слова, а по горизонталі — назви семантичних ознак. На перетині слів і ознак ставиться +, якщо ознака наявна, або —, якщо ознаки в значенні слова немає.

Види сем

- Оскільки число компонентів є значно меншим від числа значень слів, то опис лексичних значень за допомогою компонентного аналізу є економним, компактним і зручним. Необмежену кількість словесних значень можна описати і систематизувати у вигляді обмеженого числа тих самих компонентів. Не всі семи за своєю природою і функціями є однаковими.
- Розрізняють такі види сем: класема, архісема, диференційна, інтегральна, ймовірнісна (потенційна), градуальна (їх кількісна і якісна характеристика в різних лінгвістичних джерелах не збігається) семи.

Види сем

- **Класема** — найбільш узагальнена за змістом сема, що відповідає значенню частин мови (предметність, ознака, дія тощо). Її ще називають категоріальною семою.
- **Архісема** — сема, спільна для певного лексико-семантичного поля чи тематичної групи (час, погода, переміщення, почуття тощо).
- **Диференційна сема** — сема, за якою розрізняють значення (диференційною семою для йти і бігти є інтенсивність, для йти і ходити — односпрямованість/різноспрямованість).
- **Інтегральна сема** — сема, спільна для двох чи більше значень (так, їхати, ходити, бігти мають інтегральну сему 'місце переміщення — земля', бігти і летіти — 'односпрямованість'; інтегральною завжди є архісема).
- **Ймовірнісна, або потенційна сема** — сема, яка не характеризує предмет чи взагалі поняття, позначене аналізованим словом, а може виявлятися в певних ситуаціях.

приклади

- Так, психолінгвістичний експеримент показав, що слово начальник асоціюється з такими ознаками, як «товстий», «злий», «нервовий», професор — «в окулярах», «старий», «розумний», студент — «веселий», «компанійський». Слово собака, як свідчать певні вирази, має потенційну сему «погане ставлення до неї» (собачий холод, собаче життя), слово осел асоціюється з тупістю (дурний як осел).
Зрозуміло, що не кожен начальник товстий чи злий, не кожен професор старий і ходить в окулярах, не кожен студент компанійський, далеко не до кожної собаки погано ставляться (переважно буває навпаки) і ніби немає підстав уважати осла тупою твариною, як змію — розумною, однак такі семи в названих словах приховані й інколи дають про себе знати.
- **Градуальна сема** — сема, яка не представляє якоїсь нової ознаки, а лише ступінь вияву, інтенсивність тієї самої ознаки, що є і в інших близьких за значенням словах. Так, скажімо, слова літеплий, теплий, жаркий, гарячий протиставлені між собою градуальною семою: різняться ступенем вияву ознаки тепла. Методика компонентного аналізу передбачає не тільки розщеплення значень на складники, а й їх синтез.

приклади

- Значення слова «йти» складається з сем «переміщуватися» «по землі» «в одному напрямку», значення слова ходити - з сем «переміщуватися» «по землі» «в різних напрямках», значення слова бігти - з сем «переміщуватися» «по землі» «в одному напрямку» «швидко», значення слова літати - з сем «переміщуватися» «в повітрі» «в різних напрямках», а значення слова плисти - з сем «переміщуватися» «по воді» «в одному напрямку». Як бачимо, у значеннях семи повторюються. Різняться значення близьких за смислом слів здебільшого одним компонентом. Компонентний аналіз виявився дуже корисним для укладання тлумачних словників: за його допомогою кожне значення слова отримує вичерпне і несуперечливе тлумачення.

Компонентний аналіз в інших дослідженнях

- Компонентний аналіз застосовують не лише в теоретичних дослідженнях лексичної семантики. Він широко використовується в *лексикографії*. Новий тип тлумачних словників, де значення слів тлумачаться в термінах семного (компонентного) аналізу, вигідно відрізняється від традиційних адекватною, об'єктивною і вичерпною семантизацією. У дотеперішніх тлумачних словниках траплялися випадки тлумачення одного невідомого через інше невідоме (на зразок лінгвістика — мовознавство).

Компонентний аналіз в інших дослідженнях

- Елементи компонентного аналізу використовують у *методиці викладання мов*. У вивченні синонімів часто виникає необхідність виділити в них семантичні нюанси, якими вони різняться. Найкраще це зробити в термінах компонентного аналізу. Для того, щоб розкрити семантичну неадекватність іншомовного слова та його корелята в рідній мові, найефективнішим також буде виявлення *розбіжних сем.*